

В. К. ГОНЧАРОВ

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗКОПКИ В КИЄВІ у 1955 р.

В Києві по вул. Володимирській, у садибах № 7 і 9, весною 1955 р. були розібрані старі невеликі будинки для спорудження на цьому місці нового будинку. Ця ділянка, яка знаходиться у південно-західній частині древнього міста, забудована ще в кінці X і на початку XI ст. при князі Володимирі Святославичі (рис. 1, 2), і стала об'єктом археологічного дослідження.

Розкопки проводились Київською археологічною експедицією Інституту археології АН УРСР. В роботі експедиції брали участь також наукові працівники Київського історичного музею, Інституту історії і теорії архітектури Академії архітектури УРСР та студенти-практиканти історичного факультету Київського університету¹.

З метою встановлення глибини залягання древнього культурного шару ще до початку стаціонарних розкопок була проведена шурфовка відведеної під забудову ділянки.

Майже всі шурфи показали, що древній культурний шар на ділянці залягає під потужним, більш як двометровим, шаром будівельного грузу і насипного ґрунту XIX—XX ст.

До початку археологічних розкопок цей пізній насипний шар на площі 1000 м² (площа котлована під фундаменти нового будинку) був знятий і вивезений з будівельної площадки. Це значно полегшило роботу експедиції і дало змогу в один сезон 1955 р. відкрити значну ділянку древнього міста.

Всього розкопками 1955 р. досліджена площа 1100 м², з яких 1000 м² припадає на ділянку, що відведена під котлован будинку, і 100 м² складають дві розвідкові траншеї, закладені в різних місцях подвір'я.

Основний розкоп розташований паралельно сучасній Володимирській вулиці, між будинками №№ 5 і 11, і орієнтований по лінії північ—південь. Цей розкоп був розбитий на 10 окремих ділянок площею 100 м² кожна (10 × 10 м). В свою чергу кожна така ділянка була розбита на квадрати розміром 2 × 2 м з їх цифровим і буквеним позначенням (рис. 1).

Перні дві ділянки (№ 1 і № 2) були розташовані вздовж глухої стінки будинку № 11. На площі їх, починаючи з рівня сучасної поверхні до глибини 1,50—1,70 м залягав зрушений шар чорнозему, що містив у собі сучасний будівельний груз (біта цегла, вапно, гниле дерево та ін.). Глибше під цим шаром залягав чорнозем, в якому траплялись окремі речі XVII ст. (фрагменти керамічного посуду, гутне скло, уламки розписних кахлів). З глибини 1,90—2,0 м від сучасної поверхні почали з'являтися окремі плями, заповнені більш крихким шаром ґрунту, які, як з'ясувалось, були засипкою ям від поховань. Разом на обох ділянках на

¹ В роботах експедиції від Інституту археології брали участь В. К. Гончаров, Ф. Б. Кошилов, Р. А. Юра і С. М. Кузнецова. Від Інституту історії і теорії архітектури — Е. Ясевич. Від Історичного музею — С. Р. Кілієвич, студенти-практиканти Київського університету Д. Храновська, Л. Ф. Стомахіна і В. Кошева.

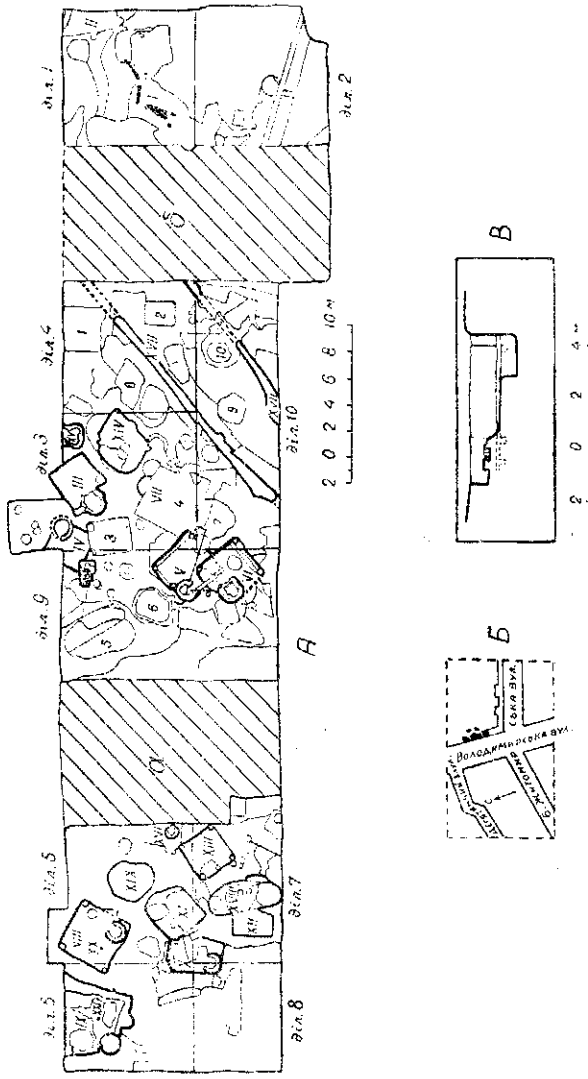

Рис. 1. План ділянки розкопок по вул. Володимирській № 7-9.
 А. 1 — сліди дружинного поховання з трупопаленням; II — сліди стародавнього оборонного рову; III—XIV — залишки жител-напівземлянок XI—XIII ст.; XV — XVI — залишки горнів для плавки металу; XVII — сліди ровиків від частого лу; XVIII — розвал печі виробничого призначення; XIX — хлібна яма; XX — місце знахідки вислої печатки Ярослава Мудрого; XXI — місце знахідки скарбу золотих і срібних прикрас; I—5 — сліди будівель XVII ст.; II — труби сучасної теплоцентралі.

Б. Схема ділянки м. Києва і території розкопок.
 В. Розріз I—I' через напівземлянку V.

глибині 2,10—2,30 м відкрито 26 поховань. При них виявлено залишки дерев'яних труп і цвяхи ковальської роботи.

Всі кістяки орієнтовані головою на захід або південний захід з руками, складеними на грудях.

Всі поховання — безінвентарні, крім одного, при якому знайдено срібний шведський солід короля Густава II Адольфа (1611—1632 р.).

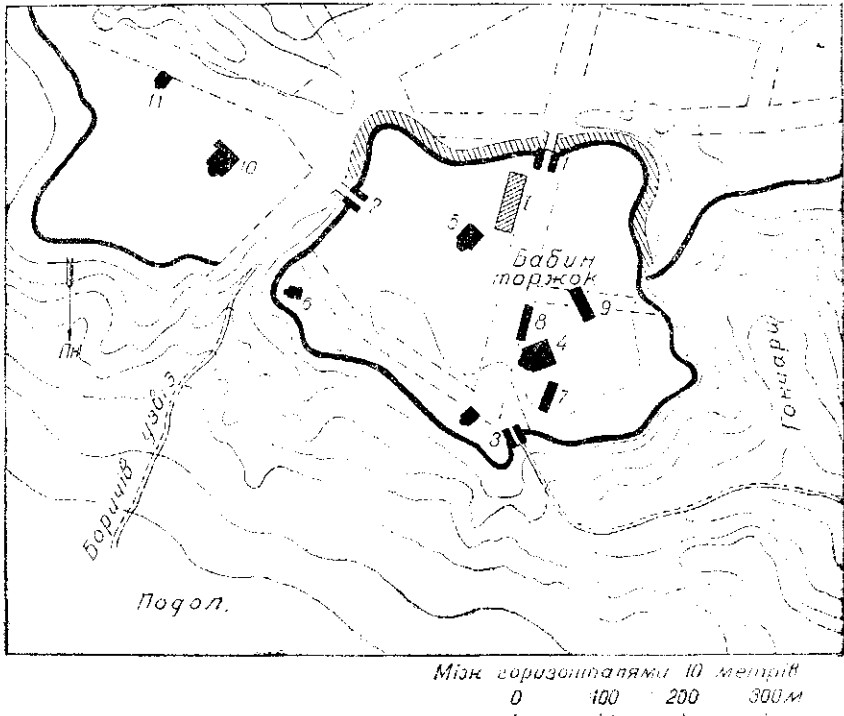

Рис. 2. План Києва XI—XII ст. в межах старого міста (за О. І. Тихоновичем). 1 — розкоп; 1 — Софійські, або Батіїві, Ворота; 2 — Ворота до Борщівського узвозу; 3 — Ворота на Поділ; 4 — Церква Богородиці — Десятинна; 5 — Федорівський собор; 6 — Церква Василя; 7 — Палац Володимира; 8 — Палац X ст.; 9 — кам'яна споруда XII ст.; 10 — Михайлівський монастир; 11 — Церква Дмитрівського монастиря.

Глибше поховань на ділянці № 1 простежувався міцний злежаний перемішаний шар чорнозему з лесом. Як з'ясувалось дальшими розкопками, ця міцна засипка утворилась внаслідок древніх земляних робіт, які пошкодили поховання з обрядом трупоспалення. Незначні залишки поховальної споруди збереглись лише у північній частині ділянки, де на глибині 2,8 м на фоні жовтого материкового лесу виявилась темна пляма з розпливчатими окресленнями, витягнута з північного заходу на південний схід. Приблизно посередині ділянки пляма обривається зрізом. Частина плями, яка збереглась, мала ширину 3,2 м, довжину до 4 м.

При розчистці плями на глибині 3,3 м виявились сліди вогнища, що складалось з купи вугілля і двох обвуглених деревин, одна довжиною в 1,5 м, друга — 2,4 м, що лежали під тупим кутом одна до одної.

В південній частині ями під деревиною і біля неї знаходилось значне скупчення роздрібнених кальцинованих людських кісток, серед яких була частина бім'яної кістки черепа. Окремо на вогнищі лежали кальциновані кістки барана і серед них одна бабка, залита всередині свинцем (гральна кость). На цьому ж рівні під деревиною лежав дуже окислений і деформований предмет, призначення якого встановити не вдалось. Трохи на

захід від людських кісток виявлені тазова кістка коня¹ і за 1 м на північ від неї плечова кістка тура. Трохи вище дна поховальної ями в північно-західній частині ділянки знайдений ріг тура, який залягав у зрушеному деревною копкою ґрунті. Тут же поруч, також у зрушеному, але дуже злежалому ґрунті, знайдені залізний наконечник стріли ромбоїдної форми, мініатюрний бронзовий гудзик і мідна монета імператора Льва VI (886—912 рр.) (рис. 3).

Рис. 3. Візантійська монета імператора Льва VI (886—912 рр.).

На цій же ділянці № 1 в північній частині на глибині 2,3 м від сучасної поверхні простежені залишки череня печі, викладеного з плиточної цегли. Біля череня і на ньому знаходився розвал печини від склепіння. Зі сходу черень печі перерізала глибока яма, заповнена будівельним грузом XIX ст. З півдня черень зруйнований ямою від поховання XVII ст. і з заходу другою ямою ще пізнішого часу.

Непорушений шар часів Київської Русі зберігся тільки на північ від череня печі на площі лише в якихось 4,5 м², де були знайдені фрагменти керамічного посуду XI—XII ст. Значна кількість предметів цього часу виявлена і в інших місцях ділянки у зрушеному в різні часи шарі. Серед них бронзова застібка для книги (рис. 4, 5), бронзовий натільний хрест з розп'яттям XI ст. (рис. 4, 2), кістяний двосторонній гребінець, полив'яні керамічні плитки, фрагменти керамічного посуду, шиферні прясла та ін.

Із заходу до ділянки № 1 прилягала ділянка № 2 (рис. 1). Більша частина площі цієї ділянки була пошкоджена земляними роботами. Тут, вриваючись у материковий лес, проходить широка траншея з трубами теплоцентралі і друга траншея з телефонним кабелем.

Значну площу ділянки займають також дві великі вапнякові ями, якими перерізані всі нашарування культурного шару. Древній культурний шар у багатьох місцях порушений ямами від поховань XVII ст. Внаслідок всіх цих пошкоджень на ділянці будь-яких залишків споруджень часів Київської Русі не збереглося, але окремі предмети цього часу у зрушених шарах ми знаходили в значній кількості. Це фрагменти керамічного посуду, шиферні прясла, ціла мініатюрна амфорка (рис. 5, 4), керамічний тигель для плавки металу з прикипілими до його стінок залишками бронзи, різні залізні вироби та ін.

Решта ділянок розкопу загальною площею 800 м² була розташована по лінії південь—північ і сягала до стінки сучасного будинку № 5.

¹ Визначення кісток із розкопок проведено завідуючим відділом остеології Ленінградського відділу Інституту зоології АН СРСР, доктором біологічних наук В. К. Верещагіним.

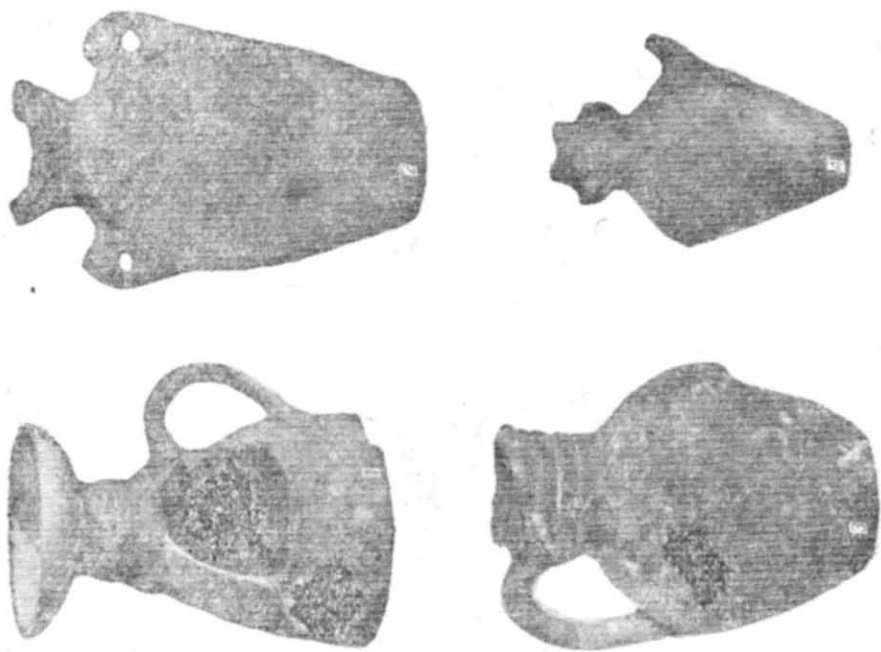

Рис. 5. Керамічні посуд і світильник.

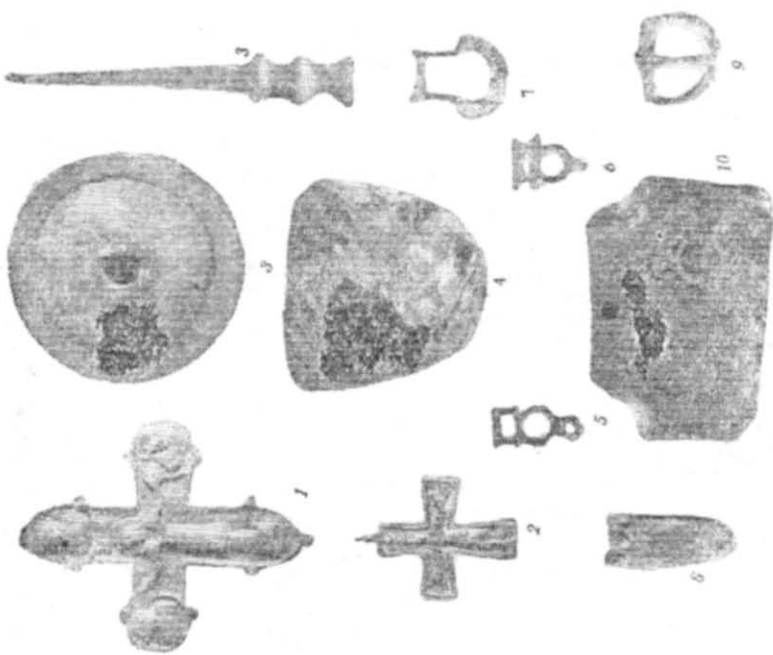

Рис. 4. Культові речі, ливарна форма, керамічний тигель та ін.

В одному місці між ділянками є невеликий інтервал, що припадає на площу, де усі культурні нашарування перерізані підвальним приміщенням розібраного тут сучасного будинку.

На всіх розкопаних ділянках простежені два культурні шари: шар Київської Русі і шар XVII ст. Древній шар скрізь залягає на глибині 2,2—2,5 м від сучасної поверхні, пізній — на 0,2—0,3 м вище. Проте в окремих місцях, там, де були споруджені льохи та інші господарчі ями, шар XVII ст. перерізає нашарування Київської Русі.

Табл. I. Речі XVII ст. Скляний і керамічний посуд, кахля

Повністю цілих комплексів XVII ст. відкрити не вдалося, бо всі господарчі і жилі споруди були дерев'яними наземними, які не залишали після себе помітних слідів. Проте в цілому ряді місць були простежені розвали кахельних печей, біля яких знаходились багато розписного і полив'яного керамічного посуду: тарілки, миски, блюда, горщики, глеки та ін. Багато знайдено і скляного посуду: шюфи, півштофи, графини, чарки та ін. (табл. 1, 1—5).

Розкопками нижнього культурного шару часів Київської Русі вдалось простежити залишки дерев'яного житла-напівземлянок чотирикутної форми площею 14—16 м² і сліди одного наземного житла, що згоріло. Всі житла-напівземлянки заглиблені в лес на 0,4—0,5 м. Печі знаходились

в кутку, вони збудовані на дерев'яному каркасі, відбитки якого простежуються на внутрішній частині склепіння.

В усіх землянках простежені по кутках ямки від стовпів, що тримали верхнє перекриття житла.

На ділянці № 9 виявлені дві напівземлянки різного часу, що перерізали одна одну. Житло пізнішого часу, орієнтоване з північного заходу на південний схід, мало розміри $4,0 \times 3,3$ м. Глинобитна долівка його залягала на глибині 2,8 м від сучасної поверхні. Стінки цієї напівземлянки збереглись не скрізь однаково. Краще уціліла південно-східна стінка, що має висоту 0,8 м, і південно-західна (0,6 м). Останні мають висоту по 0,5 м. По кутках житла простежуються круглі ямки від стовпів діаметром в 0,25—0,3 м, глибиною 0,4—0,5 м. У південній частині південно-східної стінки простежено вхід шириною 0,8 м.

Глинобитна піч, що знаходиться в північно-західному кутку житла, збереглася досить добре. Черинь її споруджено на лесовому останці, що підвищується над рівнем глиняної підлоги на 0,2 м. Піч має підковоподібну форму, розміри $1,4 \times 1,3$ м. Челюсті звернені на південний захід і мають ширину 0,4 м. Стінки склепіння збереглись на висоту 0,25—0,3 м, вони завтовшки 0,3 м. Всередині на стінках склепіння добре помітні відбитки від дерев'яного каркаса, на якому вимуровувалась піч.

У заповненні житла і на підлозі знайдено багато фрагментів керамічного посуду, залізний трубчастий замок, ножі, залізні обручі від дерев'яних відер, цвяхи ковальської роботи, шиферні прясла, фрагменти скляних браслетів. Особливо багато на підлозі виявлено відходів від лиття бронзових виробів, серед яких були грубо відлиті, ще не відточені частини хороса (мабуть, брак виробництва). З готових частин хороса знайдено два свічки з круглими чашечками і високими гранчастими стержнями.

Під час розчистки цього житла-напівземлянки простежувались сліди пожеарища у вигляді обгорілих деревин, вугілля і попелу, що встеляли підлогу і виходили частково за межі стінок.

Речі, знайдені у заповненні і на глиняній підлозі житла, датуються першою половиною XIII ст.

Друге житло ранішого часу має розміри $3,7 \times 3,5$ м. Стінки його орієнтовані з північного сходу на південний захід. Глиняна долівка напівземлянки виявилась на глибині 2,9 м. По кутках збереглись ямки від стовпів.

Піч, розташована в північно-західному куті житла, збереглася досить добре. Склепіння збереглося на висоту 0,45 м. Піч має підковоподібну форму, діаметр $1,2 \times 1,3$ м. Челюсті звернені на південний схід, над ними частково збереглась верхня частина склепіння у вигляді арки. На черинь завалилась тільки невелика частина верхнього склепіння у центральній його частині.

Ширина челюстей печі становить 0,45 м. Висота — 0,35 м. Стінки склепіння у нижній частині завтовшки 0,25 м.

Близько печі, біля північно-західної стінки, виявлені ямки від стовпів невеликого діаметра, очевидно, від ніжок лежанки.

Вздовж північно-східної і південно-західної стінок житла простежені в лесі вузькі канавки, шириною 0,12 і глибиною 0,1 м, очевидно, сліди від нижнього дерев'яного зрубу стін.

У заповненні житла і на глиняній долівці знайдено багато фрагментів керамічного посуду, в тому числі фрагментів амфор. Знайдені також залізні ковані цвяхи, залізний ніж із залишками дерев'яної ручки, кістки домашніх тварин — корови і свині.

Інвентар, знайдений у житлі, мало чим відрізняється від інвентаря попередньої напівземлянки. Очевидно, час між існуванням першого і другого житла був досить коротким, що не позначилось на характері і формах речового матеріалу.

На ділянці № 5 виявлено напівземлянку (житло VIII) з більш раннім інвентарем, який можна віднести до XI ст. Напівземлянка розміром $4,0 \times 4,0$ м має квадратну форму. Житло, як і попередні, орієнтоване по лінії південний схід — північний захід.

Лесові стінки житла збереглися на висоту 0,6 м. Глиняна долівка залягає на глибині 2,6 м. По всіх чотирьох кутках виявлені круглі ямки від стовпів діаметром в 0,25—0,3 м, глибиною 0,50—0,60 м. На дні їх були залишки гнилого дерева. Ще одна ямка стовпа виявлена біля тильної частини печі. Сама піч, розташована в південно-західному куті житла, мала підковоподібну форму і розміри по внутрішній частині $1,0 \times 0,8$ м. Челюсті печі повернені на південний схід і мають ширину 0,45 м. Склепіння збереглося на висоту 0,30 м, на внутрішній частині помітні відбитки дерев'яного каркаса, на якому вимуровувалась піч.

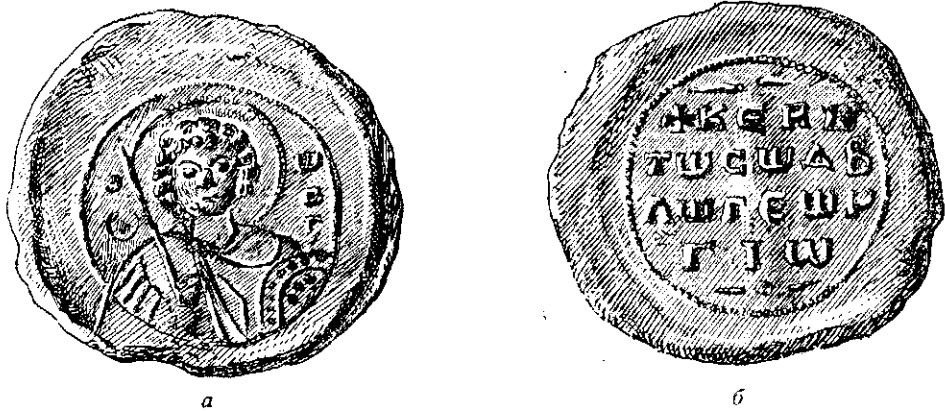

Рис. 6. Свинцева висла печатка Ярослава Мудрого.

На відстані 0,8 м на схід від челюстей печі, на долівці, виявлено кругле у плані заглиблення діаметром 0,8 м, глибиною 0,30 м, заповнене вугіллям, кістками домашніх тварин і фрагментами керамічного посуду. Очевидно, це заглиблення було передпічною ямою, зробленою спеціально для більшої зручності при користуванні піччю, бо черинь її знаходився лише на 0,15 м вище долівки. Вхід у житло шириною 0,55 м простежувався в південній частині південно-східної стінки.

У заповненні зсмянки і на долівці виявлено кістки домашніх тварин і небагато фрагментів керамічного посуду, серед якого більшу частину складають стінки амфор, які можна датувати XI ст.

Важливим історичним документом, який точніше може датувати цю зсмянку, є свинцева висла печатка (рис. 6), що була вдавнена у глиняну долівку приблизно посередині житла. Печатка має форму круглого диска діаметром 3 см і завтовшки 3 мм. На гранях диска помітний сплющений отвір, крізь який просовувався шнур для підвішування. На тому місці, де проходив шнур, на обох площах печатки помітна незначна опуклість. Виняково добре на обох площах збереглися самі зображення.

На одному боці у круглому медальйоні, що складається з дрібних опуклих крапок, вміщено поясну фігуру молодого воїна з пишним кучерявим волоссям. Голову воїна вічає німб, що також складається з дрібних, густо поставлених, опуклих крапок.

Воїн у правій руці тримає спис, дровко якого притиснуте до правого плеча. В лівій руці його знаходиться круглий щит, оздоблений по краю широким пояском з опуклих крапок, розташованих в один ряд. Воїн одягнутий в широкий плащ, закріплений фібулою на правому плечі.

По обидва боки обличчя в медальйоні вміщено напис. З правого боку він відбився трохи невиразно. Тут читаються лише букви Г і здається Е. З лівого боку всі букви читаються чітко — ΩΡΓ та на кінці титло, що вказує на скорочення напису. Отже, напис без сумніву читається ΓΕΩΡΓΙΟ — Георгій. Таким чином, слід вважати, що на печатці зображена фігура Георгія Побідоносця, якого завжди в іконографії зображали у вигляді молодого воїна з щитом і списом.

На другому боці печатки відбито тільки напис, що складається з чотирьох рядків букв, вміщених в такому ж круглому медальйоні, як і на боці з фігурою. Простір в медальйоні зверху напису заповнений візерунком з трьох опуклих крапок, розташованих трикутником, та двох рисочок по обох сторонах трикутника. Знизу під написом простір заповнений таким самим візерунком, але крапка тут тільки одна.

Перед початком першого рядка напису вміщено хрестик з розширеними кінцями. Сам напис досить чіткий і читається:

ΚΕΡΟ
ΓΩΣΩΔΓ
ΛΟΓΕΩΡ
ΓΙΩ,

тобто скорочений звичайний текст, що означає «Господи помози рабу твоему Георгію».

Характер накреслення букв на печатці чисто грецькою мовою та стиль іконографічного зображення Георгія Побідоносця вказують на досить раннє її походження.

Особливо важливим є те, що відбита на печатці фігура святого і напис на цьому боці печатки мають повну аналогію в усіх деталях із сребрениками Ярослава Мудрого.

Отже, не викликає сумніву, що знайдена в житлі-напівземлянці свинцева висла печатка належала цьому князеві, який, посягаючи християнське ім'я Георгій, відбив як на монетах, так і на печатках для документів фігуру свого патрона¹.

Таким чином, речові пам'ятки — кераміка і висла печатка, знайдені в житлі-напівземлянці, датують її не пізніше XI ст.

Недалеко від цього житла-напівземлянки, на північ від нього, на ділянці № 6, розкопками виявлено ще два житла різного часу, що перерізали одне одне. Житла дуже пошкоджені пізніми земляними роботами, пов'язаними з прокладкою водопровідних і каналізаційних труб та торцевою стінкою будинку № 5. Проте, незважаючи на такі великі пошкодження, вдалось простежити, що житло більш раннього часу — напівземлянка — подібне до попередніх. Глиняна долівка її залягала на глибині 3,0 м від сучасної поверхні. Частково збереглися дві стінки, викопані в материковому лесі. Одна з них, витягнута з південного заходу на північний схід, простежена на довжину 3,2 м, далі вона обривається траншеями каналізаційних труб і фундаментами сучасного будинку № 5. Друга стінка, що проходить під прямим кутом до першої, простежена на довжину 4 м. Далі вона також обривається каналізаційним люком. Ця стінка проходить паралельно стінці попередньої землянки, виявленої на ділянці № 5, і знаходиться від неї на віддалі лише 1,2 м.

Стінки житла збереглися до висоти 0,5—0,6 м.

¹ Другий зразок вислої печатки Ярослава Мудрого походить з древньої Городні. Печатка була знайдена в 1896 р. біля с. Левашівки, Городнянського району, Чернігівської області. Вона дещо відрізняється від нашого зразка і відбита з другої матриці, але являє копію нашої печатки з тією лише різницею, що вона зроблена грубіше і має помилки в буквах тексту (наприклад «омсга» зображена навворіт) (Н. П. Лихачев, Труды музея палеографии, Материалы для истории византийской и русской сфрагистики, Л., 1928, стор. 154).

У південно-східній частині житла на рівні 2,5 м від сучасної поверхні виявлено черинь піщи, пошкодженої якоюсь пізньою ямою і каналізаційним люком.

В гумусовому заповненні напівземлянки знайдені фрагменти керамічного посуду XI ст., фрагменти скляних браслетів, шиферні прясла, намитина, залізний ніж та ін.

У північно-західній частині житла на рівні 1,8 м виявлена друга піч, що трохи виходила за межі стінки, у якій збереглись повністю черинь і частина склепіння. Черинь мав овальну форму розміром $1,2 \times 1,0$ м. Як показали розкопки, ця піч не має ніякого відношення до житла-напівземлянки, вона споруджена на зрушеному засипному шарі. В конструкцію склепіння печі входить товста цегла з канелюрами, що датується більш пізнім часом, ніж плиточна цегла. На рівні печі поверх зрушеного шару, яким було заповнено житло-напівземлянку, простежувався потужний шар пожарища від якогось наземного житла, якому і належала ця друга піч. В цьому шарі поруч з обгорілими деревиною, що збереглись в окремих місцях довжиною до 3 м, виявлені розрізнені кістки і череп дорослої людини.

Будь-якого конструктивного плану цього наземного житла по згорілих залишках встановити не вдалося. Так само, як і землянка, це житло значно зрізале стіною сучасного будинку та траншеями каналізаційних і водопровідних труб. Проте, зважаючи на потужний шар пожарища, що вкривав значну площу, слід вважати, що це наземне житло було досить великим.

В шарі пожарища знайдено чимало речей хатнього вжитку. Серед них велика фрагментована корчага, що, очевидно, призначалася для зберігання зерна, фрагменти кухонного посуду (зокрема денце з клеймом у вигляді тризубця), фрагменти скляних флаконів, уламки мідного посуду, залізний трубчастий замок та ін. Знайдені також скляні та металеві прикраси, серед них бронзова фібула з роз'єднаними потовщеними кінцями.

Нижче шару пожарища, приблизно в центральній частині житла, на глибині 2,2 м від рівня сучасної поверхні і на 0,40 м глибше рівня долівки наземного житла знайдений скарб золотих і срібних прикрас, що містився в невеличкому низькому горщику з відбитою ручкою і клеймом на денці у вигляді круга. Зверху горщик був вкритий берестом.

У складі скарбу є пара золотих колтів, прикрашених сканним візерунком і перлами, що містились в спеціальному заглибленні, яке обрамляє опуклі щитки (табл. II, 1). Поле щитків з одного боку прикрашене зображенням голубків, з другого — рослинним орнаментом, виконаним в техніці контурної черні.

В складі скарбу були також 11 золотих трьохбусених сережок кийського типу, прикрашених зерню і сканню (табл. II, 2—12). Останні речі скарбу срібні. Серед них широкий пластинчатий браслет (рис. 7, 2), два масивні ложновиті браслети з роз'єднаними кінцями (рис. 7, 3, 4) і два персні з плоскими щитками (рис. 7, 5, 6).

Усі ці предмети прикрашені рослинним орнаментом, виконаним також технікою контурної черні.

На підставі речового матеріалу, знайденого в шарі пожарища, слід вважати, що наземне житло, під долівкою якого було закопано скарб, може бути датоване першою половиною XIII ст.

Решта жител, виявлених розкопками, були також напівземлянками, які ні своєю конструкцією, ні розміром, ні орієнтацією стінок не відрізнялись від попередніх.

Біля одного із таких жител на ділянці № 5 виявлено невелике, кругле у плані ювелірне горно для плавки металу. Збудовано воно на дерев'яному каркасі, відбитки якого добре збереглись на внутрішній по-

верхні склепіння. Діаметр горна по зовнішній частині становить 0,9 м, а по внутрішній — лише 0,4 × 0,5 м. Склепіння конусовидної форми збереглося на висоту 0,3—0,35 м від рівня череня. Навколо горна виявлено багато вугілля, серед якого знайдені фрагменти керамічних тиглів і один майже цілий тигель з прикипілими до стінок окислами міді чи бронзи (рис. 4, 4).

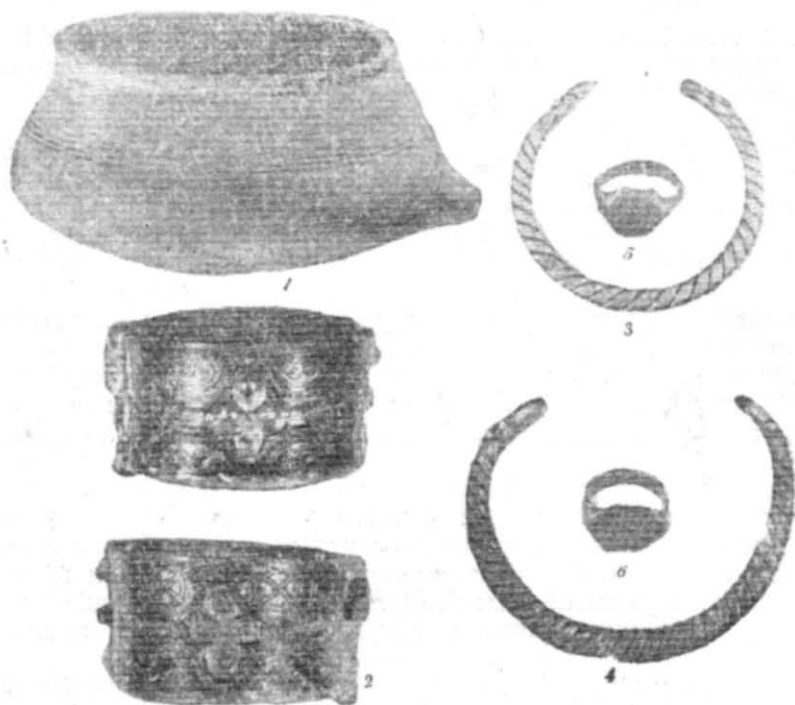

Рис. 7. Керамічний горщик, срібні браслети та персні.

За 6 м на північний захід від горна, на ділянці № 7, виявлено залишки другого горна, досить великих розмірів, спорудженого у глибокій овальній формі ямі. Черинь викладений з цегли великого розміру (32 × 40 × 12 см), яка залягала на рівні 1,70 м від похованого ґрунту і на 3,6 м від сучасної поверхні.

Споруда, як це показав розвал печини від неї, була досить високою, стінки її значно підвищувались над ямою, про що свідчить розвал, що вкривав значну площу над ямою, поширюючись у східному напрямі на 12 м від її краю.

Розміри горна, окреслені ямою, становлять 2 × 3 м. Із заходу до нього прилягає ще глибша кругла у плані яма діаметром 2,1 м. Дно її залягає глибше череня горна на 1,7 м. Очевидно, в горно з цієї ями вела підтопка.

Крім розвалу печини, від стін горна, що потрапили в цю глибоку яму, лишилися обгорілі деревини, вугіль і багато цвяхів великого розміру.

Через відсутність речей, пов'язаних з виробництвом їх у цьому горні, призначення самого горна встановити не вдалося.

На ділянках № 3 і 4, в їх південній частині, на рівні материкового лесу, що залягає тут на глибині 2 м від сучасної поверхні, простежені два паралельні ровики глибиною 0,50—0,60 м і шириною 0,30—0,40 м, розташовані за 5,2 м один від одного. Орієнтовані з північного заходу на південний схід, ровики проходять по діагоналі через обидві ділянки,

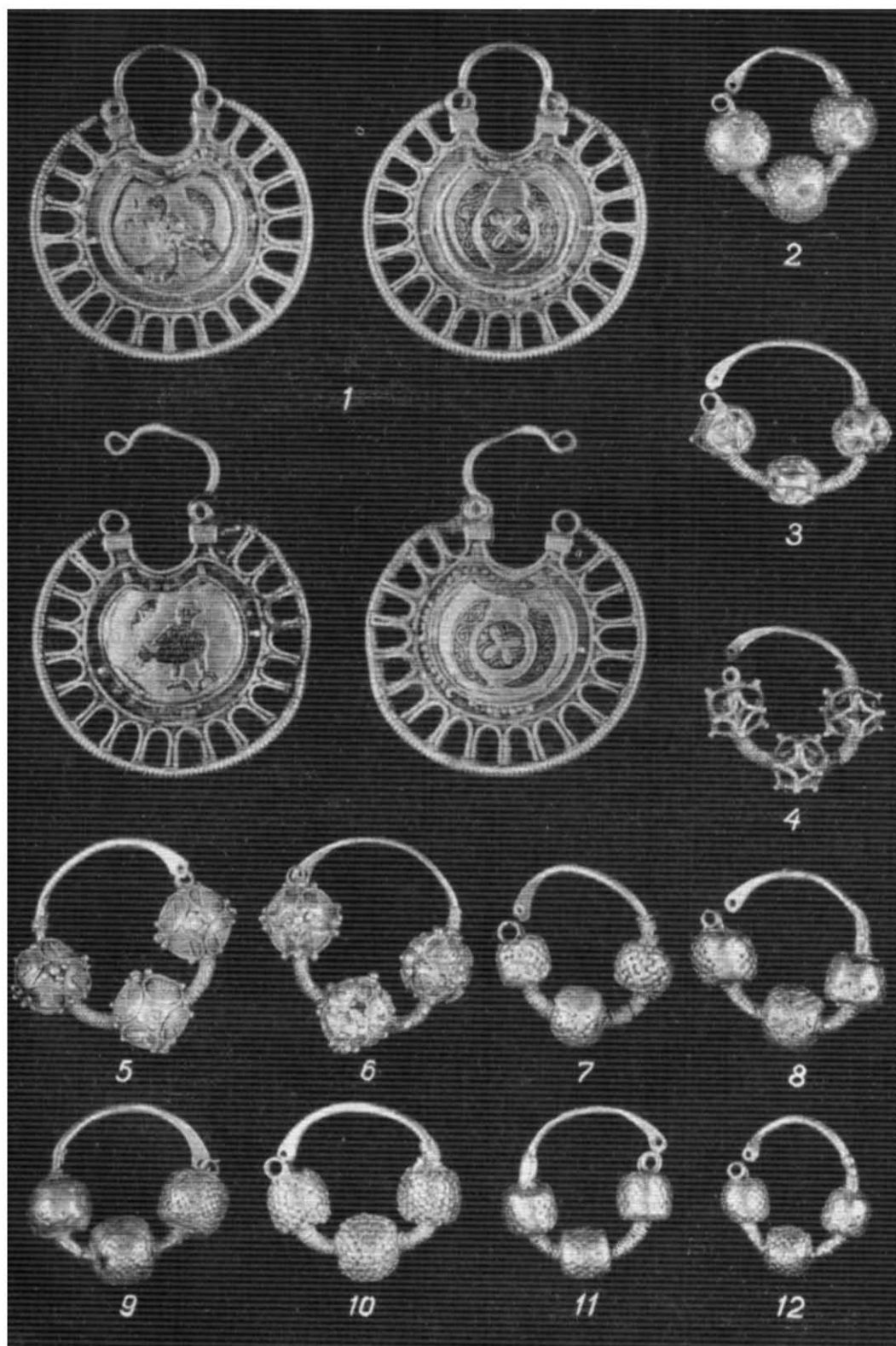

Табл. II. Золоті прикраси - колти і серги.

заходячи далі в стінку розкопу. В двох місцях вони перерізані ямами від споруджень XVII ст.

Як встановлено розкопками, ці ровики є слідами від частоколу, яким були відгороджені садиби-подвір'я, розташовані через дорогу.

Цікаво відзначити, що усі стінки жител-напівземлянок, виявлених розкопками, розташовані по тій же осі, що і магістраль цієї вулиці.

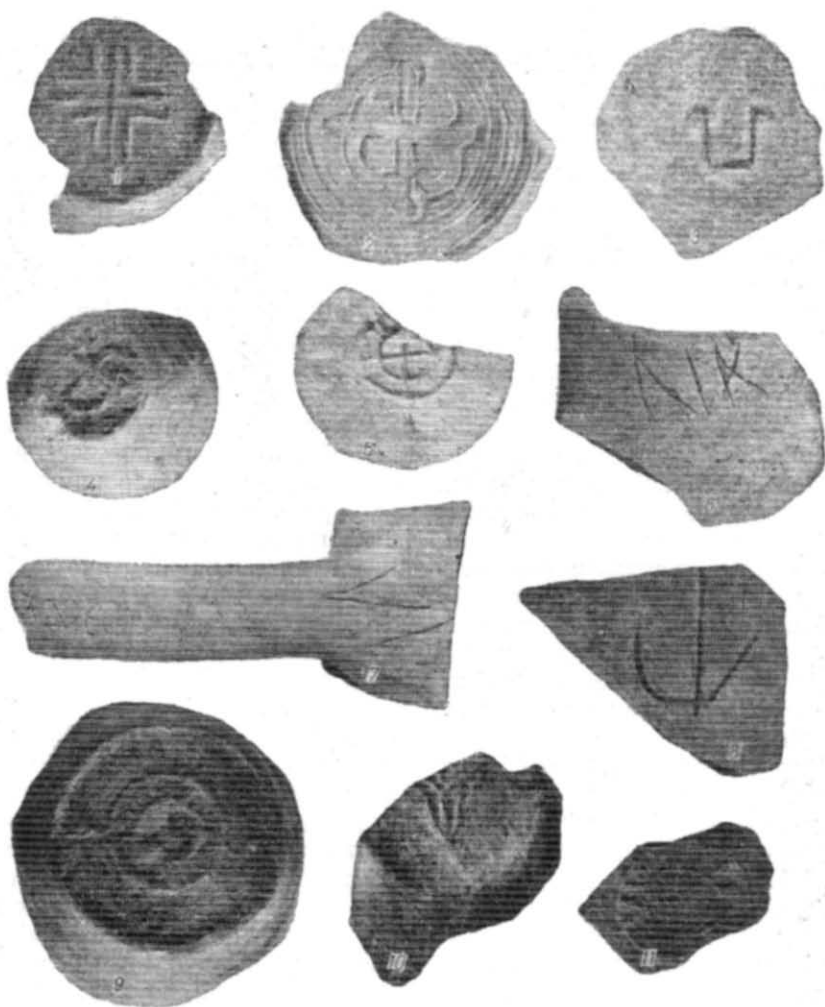

Табл. III. Денця керамічного посуду з клеймами, уламки стінок і ручок з графіті.

На всій площі розкопок в шарі Київської Русі і особливо у заповненнях напівземлянок знайдено величезну кількість різних побутових предметів: цілого і фрагментованого посуду (табл. III, 1—11), світильників (рис. 5, 1), замків, ключів, шиферних прясел, прикрас з металів і скла, предметів культу та ін. Проте на розкритій площі найбільше було виявлено будівельних матеріалів, що можуть бути віднесені до XII ст. Це — плиточна цегла, цем'янка, куски фрескової штукатурки, куски шиферних карнизів, полив'яні плитки підлоги, фрагменти голосників, кубики смальти від мозаїк. Особливо багато такого матеріалу було виявлено в траншеї № 1, розташованій у північно-східній частині садиби, відведеної під забудову. Тут на глибині 2,2 м від сучасної поверхні простежувався шар

цем'янки з битою плиточною цеглою, завтовшки 0,3—0,4 м, що вкривав площу траншеї шириною 2 і довжиною 8 м.

Наявність такого розвалу будівельного матеріалу вказує на те, що десь поблизу знаходяться залишки якоїсь монументальної цегляної споруди XII ст.

* *
*

Матеріали, виявлені розкопками 1955 р., дозволяють зробити деякі попередні висновки.

Насамперед слід відзначити те, що площа, на якій провадились розкопки, а також близька до неї територія в IX—X ст. були зайняті одним із київських язичеських могильників, а саме тим, який був пов'язаний з частиною древнього міста на Старокиївській горі (садиба сучасного Історичного музею).

Трупоспалення, виявлене на ділянці № 1, очевидно, відноситься до одного із дружинних поховань цього могильника. Таке поховання цього ж могильника було виявлено також М. К. Каргером у 1946 р. на сусідній ділянці у подвір'ї будинку № 4 по Великій Житомирській¹. Ще раніше дружинні поховання цього могильника виявлені під фундаментами Десятинної церкви і біля неї.

В кінці X ст. князь Володимир Святославич знищує цей язичеський могильник і на його місці поширює укріплення нагорної частини міста. Замість невеликої площі північно-західного сектора Старокиївської гори, що мала лише близько 2 га, нагорна укріплена частина міста тепер поширилась на схід і північ і стала займати площу близько 12 га.

Розкопана нами в 1955 р. ділянка припала на південно-західну частину цієї укріпленої частини Володимирова міста близько воріт, що увійшли в історичну науку під назвою Батиевих, або Софієвських. Руїни цих воріт, збудованих десь в кінці X або на самому початку XI ст., зберегались до 1856 р. Залишки їх і нині залягають під проїздною частиною Володимирської вулиці проти будинку № 11².

Як відомо, недалеко від Батиевих воріт, всередині міста Володимира, літопис вміщує двір Федорівського монастиря. Очевидно, якась частина розкопаної ділянки 1955 р. припадає на площу цього двору. Місцезнаходження Федорівського монастиря, збудованого князем Мстиславом Володимировичем у 1129 р.³, визначається літописом, в якому описуються події 1147 р., пов'язані з боротьбою між князями Ізяславом Мстиславичем і чернігівськими Довидовичами за Київський князівський стіл⁴.

Судячи по зупинці будівельних матеріалів у північно-східній частині будівельної площадки, слід вважати, що руїни самого Федорівського храму знаходяться десь на сусідній садибі по вул. Володимирській № 5.

Розкопана нами ділянка могла також займати якусь частину княжого двору Мстислава Володимировича, що, як відомо з літопису, знаходився поруч з садибою Федорівського монастиря і сполучався з нею ворітми.

Як відомо, в монастирі і на князівському дворі знаходились різні службові приміщення, які належали великим господарствам світських і духовних феодалів. Виявлені розкопками житла-напівземлянки, мабуть, і належали челяді і ремісникам, які обслуговували ці господарства.

¹ М. К. Каргер, Археологические исследования древнего Киева, К., 1950, стор. 182.

² Залишки воріт були відкриті у 1913 р. Ертелем, а потім у 1934 р. їх було виявлено ще раз під час прокладки труб теплоцентралі.

³ Літопись по Іпатському списку, СПб., 1871, стор. 21.

⁴ Там же, стор. 246—249.

Розкопками простежені сліди руйнування цієї частини міста татарами у 1240 р. Знайдений скарб золотих і срібних прикрас, очевидно, був закопаний в землю в 1240 р. під час осади Києва татарами. Це вже 22-й скарб, знайдений на території міста Володимира. Знахідки такої кількості скарбів вказують на проживання в цій частині Києва найзаможнішої феодалної верстви населення.

Руйнування, що були вчинені татарами на території міста Володимира, як це показали розкопки 1955 р., а також розкопки минулих років, були такі великі, що життя в цій частині міста на довгий час припинилось і знову поновилося тільки у XVII ст.

В. К. ГОНЧАРОВ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ В КИЕВЕ В 1955 г.

Резюме

В 1955 г. в Киеве на Владимирской улице в усадьбах домов № 7 и 9 в связи со строительством нового дома были проведены значительные по своим размерам раскопки. Раскопанный участок, площадью 1100 м², находился в древнейшей части Киева, в пределах так называемого города Владимира. Раскопками раскрыты остатки разрушенного погребения X в., девяти жилищ-полуполуземлянок и одной наземной постройки с бытовым инвентарем XI—XIII в., а также двух горнов производственного назначения. Из числа находок следует особо отметить клад золотых и серебряных украшений и вислую печать князя Ярослава Мудрого.

Интересным результатом раскопок было обнаружение следов частоты древней улицы, ось которой совпадала с осью открытых построек. Наличие в северо-восточной части участка большого количества строительных материалов XII в. свидетельствует о том, что вблизи находятся руины каменной постройки, возможно, Федоровского монастыря.